

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

2006. MÁRCIUS

112. SZÁM

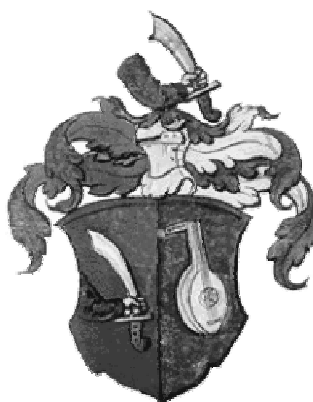
VADAI ISTVÁN

„Ropp, csatt, patt!”

A LÍRIKUS TINÓDI

Kereken 450 évvel ezelőtt, 1556 januárjában Perneszy György szomorú hírről tudósítja latin nyelvű levelében Nádasdy Tamást, az ország nádorispánját: *„Tinódi Sebestyén, megunván immár e földi muzsikát, megtért az égiekhez, hogy ott, az angyalok között sokkalta jobbat tanulhasson; tetemét e hónap utolsó előtti napján a sári atyák hamvai mellé helyeztem. Haldokolva pedig még rám parancsolt, hogy én se sokáig maradjak itt, hanem kövessem őt, hogy én is megtanulhassam az égi muzsikát.”*

Az ország nagyhírű lantosa, jeles históriásének-szerzője tehát Nádasdy sárvári birtokán fejezte be életpályáját. A levél közvetlen hangneme elárulja, hogy szívesen látott vendég volt itt. Ez alapján a szakirodalom egyenesen Tinódi állandó patrónusát szokta a nádorban látni. Dézsi Lajos, Varjas Béla, Szakály Ferenc egyaránt arról értekeznek, hogy Tinódi már pályája elejétől kezdve kapcsolatban állott Nádasdyval, tőle kapott instrukciókat, az ő érdekeit figyelembe véve szerzett énekeket, nyomtatott ki énekeskönyvet. Bármennyire is csábító azonban arra gondolni, hogy a lantos Nádasdy Tamás politikai szócsöve lett volna, bármennyire is kézenfekvő a főúr Habsburg-párti nézeteit összefüggésbe hozni Tinódi megnevezésével és a *Cronica* Ferdinánd királyhoz szóló ajánlásával – ezt a széles körben elterjedt vélekedést el kell utasítanunk. A fennmaradt adatok alapján éppen arra következtethetünk, hogy a költő csak néhány hónap óta – egészen pontosan 1555 szeptembere óta – állt közvetlen kapcsolatban Nádasdyval. Zoltán Imre servitor és számtartó levelének részlete erre utal: *„... ez levélvivő Tinódi Sebestyén kéré, hogy Nagyságodnak írnék mel-*

TINÓDI LANTOS SEBESTYÉN
(?–1556)

*„...mert jól tudom
az bölcs fejedelmeknek
erkölcsöket, hogy minden
újságnak írását örömet
látják és olvassák.
Vagy nyereség avagy
veszteség, de róla
megemlékezni gyönyörűség.
Tanubizonság erről
az tengör vizébe Eneas
társait mint biztatja volt,
hogy az ott való
nyomorúságok végre
emlékőzetre öröm leszön.”*

lette, hogy az miben Nagyságodat meglelné, hogy Nagyságod lenne minden tanáccsal és segítséggel.” Ha Tinódi korábban is jól ismerte volna a főurat, nem lett volna szüksége ajánló sorokra, hogy a nádor bizalmába férkőzzön. Ilyen ajánlólevelet akkor volt szokás kérni, ha teljesen ismeretlenül toppant be egy magasrangú főúr udvarába. A költő korábbi működését tehát csak áttételesen köthetjük Nádasdy politikai nézeteihez, személyes ismeretségüket pedig Tinódi életének legutolsó hónapjaira kell korlátoznunk. Ez az öt hónap azonban elegendő volt ahhoz, hogy a költő kiérdemelje a nádor bizalmát, és hogy – mint az elsőként idézett levélrészlet tanúsítja – szeretettel teli szavakkal, meleg hangon búcsúztassa őt környezete.

Miért kezdjük azonban értekezésünket Tinódi halálának körülményeivel? Miért az utolsó hónapok nyújtják számunkra a kiindulópontot. Erre két indokunk is van. Az egyik, hogy kerek évforduló ad alkalmat a tanulmány megírására, Tinódi halálának 450. évfordulója. A másik, hogy hiába is próbálnánk másképpen kezdeni, a költő életrajzi adatai annyira hiányosak, hogy nehezen találunk biztos fogódzót.

Születési helyét és idejét nem ismerjük. Születési helyét csak az alapján szokás a Baranya megyei Tinód községgel azonosítani, mert pályája legelején Enyingi Török Bálint szigetvári udvarában, tehát Baranya megyében találkozunk vele először, innen keltezi legkorábbi fennmaradt énekét. Ám ha arra gondolunk, hogy Török Bálint gyakran változtatott politikai pártot, hol János király oldalán, hol pedig Habsburg Ferdinándén találjuk, s hogy ennek megfelelően lakhelyét is gyakorta változtatta, Erdélyben is lakott, majd a Dunántúlon is, akkor joggal merülhet fel gyanú Tinódi születési helyével kapcsolatban is. Könnyen elképzelhető az is, hogy Erdélyből származott. Ezt a feltevést erősíti az, hogy személyesen is megfordul itt élete során, 1553-ban Bonyhán, a Kis-Küküllő mentén vendégeskedik Bethlen Farkas házában, majd 1554 elején Kolozsvárott jelenteti meg nyomtatásban *Cronicá*-ját. Talán az sem véletlen, hogy fia, Tinódi Sándor szintén Erdélyben bukkan fel, a dévai várban raboskodik, míg 1575-ben Báthori István a fejét véteti egy titkos küldetésben vállalt szerepe miatt.

Tinódi Sebestyén születési ideje legalább ugyanennyire bizonytalan. A szakirodalom általában 1510–1515 környékére szokta tenni, azon az alapon, hogy 1563-ban már két lánya is férjnél volt, 1553-ban kelt nemeslevele pedig öt élő gyermekét említi. Ez azonban csak azt bizonyítja, hogy Tinódi 1515 után nemigen születhetett. Korábban azonban igen! Szentmártoni Szabó Géza egy – éppen a levéltár Perneszy Györgyre vonatkozó – adat alapján azt is lehetségesnek tartja, hogy Tinódi a századfordulón, sőt esetleg még korábban, az 1490-es években született.

Ha már a legelső adatok is ennyire bizonytalanok, nem csodálkozhatunk azon, hogy az életpálya megrajzolásánál ugyanilyen nehézségekbe ütközünk. Nemigen maradtak fenn adatok arra vonatkozóan, hogy Tinódi hol élt, merre járt, milyen énekeket szerzett. A legtöbbet ezügyben saját maga árulja el a verseinek utolsó strófáiban. Ám itt sem árt az óvatosság, alaposan meg kell fontolnunk, hogy mit fogadunk el hiteles adatnak, és mit nem. (Például azt, hogy „kevés pénz van a tarsolyában”, vagy hogy „gyakran fú körmében” gyakran Tinódi életkörülményeire vonatkoztatják, holott valószínű, hogy ezek szokásos költői panelek, toposzok, melyek megtalálhatóak a vágáns költészetben mindenütt.)

Induljunk ki abból a kétségtelennek látszó tényből, hogy Tinódi a 16. század legjelesebb históriásének-szerzője. A históriás ének a század egyik jellemző műfaja, elnevezése is arra

utal, hogy históriát, megtörtént eseményt, „lött dolgot” beszél el. A szakirodalom Toldy Ferenc 19. századi beosztását használva három nagy témakörét szokta elkülöníteni: bibliai tárgyú históriákat, történeti tárgyúakat, valamint regényes, leginkább szerelmi témájúakat. Vegyük őket sorra néhány példa erejéig! A bibliai tárgyú história általában az Ószövetség valamelyik közismert epizódját beszéli el (József, Sámson vagy Eszter története). Ilyen históriákat szerzett többek között Batizi András, Dézsi András vagy Sztárai Mihály. A történeti tárgyú história általában a régmúlt eseményeit szedi versbe valamely latin nyelvű prózai munka alapján, a világtörténelem eseményeiből (Trója veszése, Nagy Sándor élete), vagy a magyar történelemből (Bánk bán története, Mátyás király élete) merítve. Ilyen históriákat írt például Valkai András, Ilosvai Selymes Péter vagy Görcsöni Ambrus. A harmadik csoport a regényes históriáké. Ezt szokás röviden széphistóriának hívni, noha a 16. században majd minden história kiérdemelte a „szép” jelzőt. Általában idegen nyelvű prózai munkák, novellák fordításai (*Voltér és Grizeldisz*, *Telamon*, *Árgirus*), neves szerzőként Istvánfy Pált, Enyedi Györgyöt, Gergei Albertet említhetjük.

Az imént bemutatott tematikus csoportosítás gyakorlatilag jól megfelel egy irodalomtörténeti áttekintés számára. A felsorolt csoportok időrendben is ebben a sorrendben követik egymást. Kifogásként legfeljebb annyi vethető fel, hogy a 19. századi felfogáshoz igazodóan megelégszik néhány jellemzőnek tartott „témakör” megragadásával, s ennyivel elintézettnek tekinti a históriás ének műfaji rendszerének leírását. Ez a megközelítés nem foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy léteztek-e ezek a csoportok a 16. századi írott vagy íratlan poétikákban, és hogy a szerzők valóban ehhez a felosztáshoz igazodtak-e. Észre kell vennünk, hogy a kor embere számára a fenti csoportok mind megfértek a „lött dolog” kategóriáján belül, és csak a modern szemlélet lát éles különbséget közöttük. Ha arra figyelünk, hogy a vers mennyire ragaszkodik a történeti valósághoz (*res gesta*) és mennyire enged teret a kitalált elemeknek (*res ficta*), akkor észrevehetjük, hogy a három „témakör” három különböző viszonyt képvisel.

A bibliai tárgyú história a lehető leghitelesebb, hiszen a kor embere számára a Biblia megfellebbezhetetlen érvényű, feltétlenül igaz volt. Vagyis a bibliai história teljesen nélkülözi a fiktív elemeket, mindenestül igaz. Ennek megfelelően a szerzők mindig ragaszkodnak a Szentírás történetéhez, azon nem módosítanak, legfeljebb az elmondott történet után fűznek tanulságot, morális megjegyzéseket. A történeti tárgyú história az előző csoporthoz képest már szubjektívebb, hiszen az eseménysor valóban megtörtént, ám annak az elbeszélése már a lejegyző nézőpontját érvényesíti, csak annyiban igaz, amennyiben a lejegyző helyesen figyelte meg, és adta vissza a történetet. Szándékos és akaratlan hibák, torzítások lehetnek benne. A regényes históriák, szerelmi történetek, mesés elbeszélések még egy fokkal közelebb állnak a fikcióhoz. A szerzők ugyan sohasem mulasztják el, hogy írott forrásra hivatkozzanak, ám világos, hogy egy novellisztikus szerelmi történet – pl. az *Árgirus históriája* – már inkább tekinthető kitalált eseménysornak, mintsem valóban megtörténtnek.

Eszerint a história a teljesen hiteles tárgytól (bibliai história) a szubjektív elemeket is megengedő, de hitelesnek szánt tárgyon át (történeti história), eljut a fiktív elemeket is megengedő, ám a hitelesség látszatát még mindig megtartó témakörig (széphistória). Kérdés azonban, hogy ezt a rendszert a 16. század szerzői és olvasói átlátták-e, igazodtak-e ehhez. Valójában nem. A 16. századi szerző mindhárom esetben ugyanúgy járt el. Számára

mindhárom esetben egy idegen nyelvű szöveg volt a forrás (biblia, történeti mű, novella), s ezen saját maga sohasem változtatott. Mindhárom esetben tiszteletben tartotta a forrásszöveg autoritását, érinthetlenségét. Értékelhetjük ugyan a szövegválasztást, hogy milyen idegen szöveg tolmácsolására vállalkozik a szerző, de eljárását tekintve inkább az azonoságok a feltűnőek. Szolgai módon ragaszkodnak a mintáikhoz, legfeljebb kihagyásokat találunk bennük. Ez a kivonatoló, aprólékosan forráskövető módszer a 16. századi deák irodalom sajátos tulajdonsága.

A históriás ének műfaját, a fennmaradt szövegemlékeket szemügyre véve két feltűnő jelenséget nem tudunk problémamentesen beilleszteni a fenti rendszerbe. Az egyik ilyen jelenség a históriás ének előzménye, a szóbeli költészet, az orális epika; a másik pedig a tudósító ének, Tinódi Sebestyén legjellegzetesebb műfaja. Tekintheszünk az előbbit valami módon a históriás ének előzményének, az utóbbit pedig a históriás ének egy speciális változatának. Ám érdemes figyelniük azokra az apróságokra, amik megnehezítik ezt a besorolást.

A szakirodalom általában azon a véleményen van, hogy a középkor során létezett ugyan szóbeli epikus költészet, ám ennek nem maradt írásos emléke. Néhány kétes besorolású kései szöveget leszámítva (*Szabács viadala*, *Pannóniai ének*) valóban nincsenek középkori históriás énekeink. Átmeneti típusként néhány epikus jellegű szövegemléket szokás még emlegetni (*Jaksics Demeter veszedelme*, *Ének Beriszló Péterről*, *Geszti László éneke*). Ezek az énekek azonban két ok miatt sem képviselhetnek átmenetet a középkori orális epika és a 16. századi históriás ének között. Egyfelől mindhárom ének akrosztichonos, vagyis a versszakok kezdőbetűiből olvasható össze a versek szerzőinek neve. Ez pedig kétségtelenül az írásbeli költészet jegye. Bármennyire is kezdetlegesnek tűnnek ezek a veszedelemének, ennek nem a szóbeli hagyomány az oka, bizonyosan írástudók szerzők írott művei. Másfelől mindhárom ének lírai jellegű, a szerző gazdája feletti bánatának, saját érzelmeinek ad hangot. Nem véletlen, hogy Gerézdi Rabán ezeket a darabokat *A magyar világi líra kezdetei* című kötetében tárgyalja alaposan. *A magyar irodalom története*, az egyetemeken máig tankönyvként szolgáló akadémiai kézikönyv ennek ellenére a históriás ének előzményei között tartja számon őket.

Ebből pedig az következik, hogy nemigen maradtak fenn olyan szövegeink, melyek megmutatnák, hogyan vált a középkori szóbeli epikus énekköltészetből írásban létező história. Szembe kell néznünk azzal az általános vélekedéssel is, amit a nemzetközi szakirodalomban Milman Parry, Albert B. Lord vagy Walter Ong nevével szoktak fémjelezni. Az ókori oralitás jeles szakértői azt vizsgálták, hogy az elsődlegesen orális kultúrák (például a görög) írásbeli költészetében milyen módon van jelen a szóbeliség tradíciója. A Homéroszkutatás újabb fejleményei tették lehetővé, hogy ma már másként vélekedünk az ismétlődések, formulák, panelszerű szövegmegismétlések szerepéről. Ám ez a kutatási irány ahhoz a téves elképzeléshez vezetett, hogy általában minden kultúrára igaz lenne a szóbeliségből írásbeliségbe való átfejlődésnek ez a modellje. Pedig nem így van. Éppen a magyar irodalom története az egyik legékezebb példa erre.

Nyilvánvalóan volt honfoglalás előtti szóbeli költészetünk. Ám az írásbeliség ennek semmiféle közvetlen bizonyítékát nem nyújtja. Ezeket a szóbeli szövegeket nem jegyezték le. Amit pedig lejegyeztek, az nem ennek a szóbeli költészetnek valamiféle továbbfejlesztett változata, hanem latin mintákra támaszkodó szövegek. Vagyis irodalmunk fejlődésében

egy korábbi szakasz emlékei teljesen eltűnnek, és helyüket olyan szövegvilág veszi át, mely nem a korábbi szóbeliségre épül, hanem középkori latin mintákra. Például a legelső összefüggő magyar szövegemlékünk, a *Halotti beszéd és könyörgés* egy latin beszéd és imádság szabad fordítása. Az *Ómagyar Mária-siralom* latin nyelvű szekvencia fordítása. Középkori kódexeink szintén latin szövegek fordításait tartalmazzák.

Vélhetően ezt az utóbbi fejlődési modellt kell feltételeznünk a históriás ének műfajánál is. Kár olyan szóbeli előzményekre vadásznunk, melyeket esetleg mégis lejegyeztek, mivel a deákos típusú, akrosztichonnal felszerelt, mindig idegen szövegre támaszkodó 16. századi históriás ének nem ennek lesz továbbfejlesztett változata. A középkori orális epika végérvényesen elveszett számunkra, mert nem jegyezték le. Amit viszont később lejegyeztek, az nem ennek a szülötte, hanem idegen mintáké.

Ha a fentebbi gondolatmenetet elfogadjuk, akkor azonnal természetessé válik a 16. századi históriás ének néhány jellemző tulajdonsága. Majd minden históriás énekünk fordítás. Szinte mindegyik akrosztichonos, vagyis a versszakok kezdőbetűiből értelmes szöveget olvashatunk össze. Ez a kizárólag az írásbeliségre jellemző technika árulja el nagyon gyakran a szerző nevét. A legtöbb históriás ének négy soros strófákban íródott, toldalékrímes, nagyon gyakran kezdetlegesnek tekintett vala–vala–vala rímelésű. Ezek a tulajdonságok jól illenek a század deákos műveltségéhez. Olyan szerzőt képzelhetünk mögéjük, aki tanult latinul (mert a história fordítás), elsajátította a versszerzés elemi ismereteit (akrosztichon), ismert más írásbeli verses históriákat (dallamok, nótajelzések mutatják), de híján van modern értelemben vett költői erényeknek, mint amilyen az eredetiség, vagy a kifinomult rímtechnika.

Miután igyekeztünk eltépni a históriás éneket a középkori szóbeli hagyománytól, sőt bármiféle szóbeli hagyománytól, érezhetően tisztázatlanul maradt, hogy miféle közvetlen mintákra támaszkodik a históriás ének poétikája. Honnan tanulták a versszerzők a szabályokat? Miért általános például az akrosztichon használata? Ezekre a kérdésekre további összehasonlító irodalomtörténeti kutatások adhatnak csak választ. Ám az valószínűnek tetszik, hogy nem a délszláv orális epika, vagy az újabban nagyon divatos medialitás-kutatás szolgálatát majd eredményeket.

Térjünk rá a második olyan jelenségre, mely sehogyan sem illeszkedik bele a korábban ismertetett bibliai–történeti–regényes témákkal jellemzett, a „lőtt dolog”-tól a fikció irányába fejlődő históriás ének műfaji rendszérébe. Ez a jelenség pedig a tudósító ének, Tinódi Sebestyén legjellegzetesebb műfaja. Tinódi leginkább olyan eseményeket énekel meg, melyek saját jelenkorában játszódnak. Temesvár veszése, a szegedi veszedelem, Eger megszállása mind olyan aktuális történések, melyekről Tinódi néhány hét, vagy néhány hónap alatt elbeszélő éneket szerez. Tekintheszük őt a kor riporterének, tudósítójának a szó egészen modern értelmében is. Ezt a műfajt korábban szokás volt külföldi előzményekkel összefüggésbe hozni. A német *Fliegende Blätter* és a *Neue Zeitung* műfaja azonban nemigen hathatott magyar földön. Valószínűbb, hogy Tinódi saját maga alakította ki a verses tudósítás műfaját. Sem előtte nem tudunk hasonló jellegű költészetről, sem utána nem jellemző, hogy a szerzők jelenkorú eseményekről számoljanak be epikus alkotásban.

A tudósító ének nem csak amiatt különös számunkra, mert egyedi. Azért is rendkívüli, mert a többi históriás énektől eltérően Tinódi nem írásos források alapján dolgozik, nem fordít. És ez a mozzanat feltétlenül kiemeli a többi szerző közül. Bármennyire is szokás le-

szólni verstechnikáját, feltétlenül a javára írandó, hogy önállóan alakítja ki énekeinek cselekménymenetét, ő maga szerzi a műveit. Ha ehhez hozzátesszük, hogy históriás énekeinek dallamait is saját maga szerzi – ellentétben a század többi históriásének-szerzőjével, akik csupán nótajelzésekkel hivatkoznak dallamra –, kétségtelenné válik, hogy teljesen más mérce szerint ítélendő meg, mint a többi deák énekmondó. Valószínűleg erre a kivételes, önálló tevékenységre utal a Ferdinánd király által adományozott nemeslevél indoklása: „*Neked pedig, Sebestyén, megengedte a természet teremtetője Isten, hogy az éneklés mesterségében s históriáknak magyar nyelven ritmusokba való ékes foglalásával múld felül a többi korod- és állapotodbeli embereket, és hogy úgy értjük, hogy te ugyan tisztességes és semmiképpen nem szégyelhető szülőktől származtál, de olyanoktól, kik a polgári állapotból nem emelkedtek ki, sem a nemesség fényére nem jutottak el, nem akartuk, hogy Te és követőd a tisztességre ösztökélő eszköznek híjával legyetek, kivált mivel megérdemletted, tehát tégedet és teéretted Farkas, Sándor, Károly, Margit és Judit fiaidat és leányaidat a nem nemes állapotból kivesszük és Magyarország valódi nemeseinek rendjébe és számába királyi tekintélyünknel fogva befogadunk, beveszünk és besorozunk.*”

Pedig a pályáját vélhetően hasonlóan kezdte. Nem tudjuk, hogy pontosan mikor, de járt iskolába, jól tudott latinul, ezt elárulják a versfőkbe szótt latin mondatai. A *Cronica* Ferdinánd királyhoz intézte előszavában pedig latin nyelvű olvasottságát is megcsillantja: „*No azért, felségös és kegyelmes uram, ezt gondolám magamba, hogy ez szegín Magyarországra az pogán terek császár miatt lött sok veszödelmekbe, és az felségöd vitézinek el-esésökbe és vitézségökbe, nyereségökbe krónikába beírnék, kivel felségödnék hív szolgálatomat jelönteném és kedvét lelném, mert jól tudom az bölcs fejedelmeknek erkölcsöket, hogy minden újságnak írását örömet látják és olvassák. Vagy nyereség avagy veszteség, de róla megemléközni gyönyörűség. Tanubizonság erről az tengör vizébe Eneas társait mint biztatja volt, hogy az ott való nyomorúságok végre emléközetre öröm leszön.*” Deákos műveltségét igazolja az is, hogy saját magát gyakran nevezi latinul Sebastianus literatusnak, magyarul Sebők deáknak, Sebestyén deáknak énekei záróstrófáiban, versfőiben. Vagyis műveltsége teljesen hasonló lehetett a többi versszerzőéhez.

Familiáris költőként kezdte, Török Bálint udvari lantosa volt. Két énekében is megemlékezik Török Bálint fogságba eséséről (*Buda veszéséről és Terek Bálint fogságáról; Príni Péternek, Majláth Istvánnak és Terek Bálintnak fogságokról*). De még 1553-ban is tartja a kapcsolatot a Török-családdal, Debrecenben meglátogatja egykori ura fiát, Török Jánost, és tiszteletére éneket is szerez cselekedeteiről. Ezek az énekek csak részben tekinthetők históriás énekeknek, sok közülük van a már korábban emlegetett, sokszor lírai mozzanatokra épülő veszedeleménekhez. Ebben tehát kortársaihoz hasonlít. Szerzett históriás éneket mindhárom tematikus csoportban. Három bibliai tárgyú énekét is ismerjük (*Dávid királ mint az nagy Góliáttal megvíutt, Judit asszon históriája, Jónás próféta históriája*), a történeti tárgyat két darab képviseli (*Zsigmond király és császárnak krónikája, História Zsigmond császárnak fogságáról és szabadulásáról*), sőt széphistóriát, mitológiai tárgyú, szerelmi szálal is tartalmazó éneket is szerzett (*Jason és Medea históriája*). Ebben is összevethető kortársaival. Forrásokra támaszkodik, a Szentírás szövegére, Bonfini latin történeti munkájára, illetve klasszikus latin mintára. Talán még abban is hasonlóságot láthatunk, hogy históriás énekei mellett néhány mulattató nótát is szerepeltet nyomtatott kötetében. A *Sokféle részögről* részben bibliai tárgyú, a Noé-történetre alapul, részben azon-

ban mulattató ének. Az *udavrbírákról és kulcsárokról* szóló éneke pedig átkot szór azokra, akik mostoha ellátásban részesítették – ez szintén szokásos tárgya a mulattató énekeknek.

Török Bálint fogságbaesésével azonban Tinódi gazda nélkül maradt. 1541-ben el kellett hagynia Szigetvárat. Az ország különböző pontjain bukkan fel, Dombóváron, Daruvárott, Nagyszombatban. Végül Kassán telepszik meg, itt házat is vásárolt magának. Egészen 1553-ig innen keltezi énekeit. Nem tudjuk, miből tartotta el magát, a legvalószínűbb az, hogy énekmondásból. Erre utalnak már említett mulattató énekei is.

Ettől a ponttól kezdve azonban már fontosabbnak gondoljuk a kortársaktól való különbözőséget hangsúlyozni. Tinódi jórészt ugyanis olyan események versbeszedésével foglalkozik, melyeket nem találhatott meg írásos forrásban. Olyan történeti tárgyú elbeszélő verseket szerez, melyek saját jelenkoráról tudósítanak. Könnyen elképzelhető, hogy ez az újságoló technika nem csak azt jelenti, hogy versebe foglalta az eseményeket, hanem azt is, hogy ezeket az énekeket előadta. Mielőtt a *Cronica* nyomtatott kiadása elkészült volna, ezek az énekek nemigen terjedhettek kéziratosan, a leghatékonyabb terjedési módjuk az előadás volt. Lantosunk házról házra, városról városra, várról várra járhatott, és saját maga adhatta elő lantkísérettel a legfrissebb híreket.

Jegyezzük meg gyorsan, hogy ez nem azonos a középkori szóbeli költészet technikájával, hiszen Tinódi először megírta az énekeit, erről a (nemegyszer latin nyelvű) akrosztichonok kétségtelenül tanúskodnak. A terjedelmes históriás énekeket nem is igen lehetett fejben megjegyezni, a számtalan adat és név úgyszintén írásbeliséget tételez fel. Ez a fajta szóbeli előadásmód tehát a kéziratok költészethez kötődik. Érdekes, hogy ez a szóbeli előadásmód egyáltalán nem hat vissza magukra a szövegekre. Bár a szokásos szófordulatok, formulák, hagyományos kifejezések szép számmal előfordulnak verseiben, ebben a tekintetben nem látszik különbözni a históriás ének hagyományos műfajait művelő (és azokat nem feltétlenül előadó) társainak technikájától.

Lantosunk tehát kassai polgárként saját szerzeményeit (és nem fordításait!) adta elő, friss eseményekről tudósított, híreket közvetített. Különösen fontosnak tartotta, hogy megbízható hírforrásnak tartsák. A *Cronica* előszavában nagyon öntudatosan fogalmazza meg ezt: „*Én azt meggondolván, és látván ez szegín Magyarországon mely csuda veszedelmes hadak kezdenek lennie, ezöknök megírására, hogy ki lenne végemléközet, senkit nem hallhaték. Mindezők meggondolván, és uraimnak, barátimnak erre való intésöket gyakorta hallván, készörittetém én magamat ez szegín eszömmel ezöknök gondviselésére foglalnom, és ez egynehány istóriát megírnom, öszveszednöm, és az községnek kiadnom, ki lenne az több krónikák között végemléközet, kinek munkájába sokat fáradtam, futostam, tudakoztam, sokat es költöttem. Igazmondó jámbor vitézöktül, kik ez dolgokba jelön voltanak, értéköztem, sem adományért, sem barátságért, sem félelemért hamisat be nem írtam, az mi keveset írtam, igazat írtam, ha valahol penig vétök volna benne, azt ne én vétkömnek, hanem az kiktől értéköztem, tulajdonítsatok, és kérlek titöket, énnököm megbocsássatok.*” Az igazmondásnak ezt a követelményét bármelyik mai újságíró megszívlelheti.

Nagyon érdekesen világít rá hiteles esemény és fikció különbözőségére a *Cronicában* nem szereplő *Zsigmond király és császárnak krónikája*, melynek végén Tinódi egy Tar Lőrinczhez kapcsolódó epizódot ír le. Tar Lőrinc valós személy volt, Írországon zárándokolva meglátogatta Szent Patrick purgatóriumát, egy olyan kénköves kigőzölgésű barlan-

got, ahol víziókat látott Zsigmond királyról. Mivel a hagyomány Szent Patrick purgatóriumát a pokol egyik bejáratának tartotta, ezt az epizódot Tar Lőrinc pokoljárásaként szokás emlegetni. Nos, Tinódi egyáltalán nem volt bizonyos abban, hogy ez a történet és maga a látomás történetileg hiteles információ. Ezért így kezdi az elbeszélését: „Énekben hallottam, vagy volt, vagy nem volt, / Tar Lőrinc hogy pokolban bément volt.” Mintha egy mai tudósító azzal kezdené, hogy „Meg nem erősített hírforrások szerint...”

1541 és 1553 között tehát Tinódi rendre írásba foglalja a magyar hadieseményeket, ahogyan a *Cronica* címdalán fogalmaz, témája „János királ halálátul fogva ez esztendeig Dunán innet Erdélsországgal lött minden hadak, veszedelmek”. 1553-ban jelentős fordulat áll be lantosunk életében. Nemességért folyamodik Ferdinánd királyhoz, és vélhetően Oláh Miklós közbenjárására el is nyeri azt. Ennek köszönhető, hogy a korábban János-párti költő hirtelen köpönyeget fordít, és az év végén nyomdába kerülő műve elé már Ferdinánd-párti ajánlást illeszt. A kötet nem is marad jutalom nélkül, Ferdinánd 50 forinttal ismeri el érdemeit.

De ne szaladjunk előre. Tinódi a nemesi cím birtokában elindul Kassáról Kolozsvárra, hogy ott megjelentesse verseit. Kolozsvárott működik Hoffgreff György és Heltai Gáspár műhelye, kettőjük közül ebben az időben Hoffgreff György vezette a nyomdát. Tinódi két részre osztotta műveit, eleve nem vette fel a *Jason és Medea históriáját*, vélhetően azért, mert sehogy sem illeszkedett a történelmi tárgyú gyűjteménybe. Kihagyta a *Zsigmond király és császárnak krónikáját* is, mert kötete elsősorban jelenidejű tudósító énekeket foglalt magába.

A megmaradt anyagot két részre osztotta. A kötet első felében szigorú időrendet alkalmazva folyamatos eseménysort beszél el „János királ halálátul ez esztendeig”, azaz 1540-től 1553-ig. Mivel minden éneke végén kolofont, a szerzetetés körülményeiről beszámoló záróstrófát is találunk, látható, hogy a folyamatos elbeszélése érdekében kiegészíti a magával hozott kéziratos anyagot. Ott, ahol az eseménysor kiegészítésre szorul, helyben, Kolozsvárott ír históriás éneket. Ilyen kiegészítő jellegű ének például a *Budai Ali basa históriája* és az *Ördög Mátyás veszedelme*.

Ezzel a költő létrehozta a magyar irodalomtörténet legelső magyar nyelvű szerkesztett verseskötetét. *Cronica* címet visel, mivel kronologikus rendben mondja el a történeti eseményeket, de ezzel egyidejűleg az is igaz, hogy maguk a versek nem a keletkezésük sorrendjében szerepelnek. A legtöbbjük persze igen, hiszen Tinódi az eseményekkel egy időben, azokról azonnal tudósítva szerezte őket, de az említett utólagos kiegészítések már az eltervezett *kompozíció* érdekében készülnek el, és kerülnek tervezett helyükre.

A *Cronica* második része vegyes tartalmúnak tekinthető, ide Tinódi a szoros kronologikus sorba nem illeszthető történeti tárgyú darabokat helyezte, illetve az eltérő műfajú bibliai históriákat, mulattató énekeket.

Ezen a ponton érdemes megfigyelnünk egy, a medialitás-kutatás számára tanulságos mozzanatot. Dolgozatunk elején már kifejtettük, hogy véleményünk szerint Tinódi költészetének, illetve általában a históriás ének műfajának alapvetően nincsen köze az oralitás és írásbeliség közötti átmenethez, közegváltáshoz. Tinódi költészetének azonban jelentős köze van egy másfajta közegváltáshoz, a kéziratos és nyomtatott szövegek közötti váltáshoz. A lantos énekei eredetileg kéziratos formában jöttek létre, ám 1553-ban nyomtatott kötetet formál belőlük. Ez a médiumváltás visszahat magukra a szövegekre is, Tinódi át-

szerkeszti, megváltoztatja saját énekeit. Ennek bonyolultabb és nehezen megfigyelhető formája az, amikor korábbi énekeit összeolvasztja (*Erdéli história, Sokféle részögösről*), de van olyan módosítása is, mely azonnal látható.

A kéziratos költemények, mint korábban már volt erről szó, kivétel nélkül akrosztichonos versek, azaz a strófák kezdőbetűi értelmes szöveget alkotnak. A mindenki által jól ismert *Egervár históriájának summája* például saját első versszakát tartalmazza a versfőkben. Az akrosztichonos költemény nyilvánvalóan úgy készül, hogy előbb az akrosztichont fogalmazza meg a szerző, majd a már meghatározott betűkkel kezd el egy-egy versszakot. Az így létrejött vers már nem bővíthető, vagy rövidíthető az akrosztichon megsértése nélkül. Ha utólag toldunk néhány strófát a versebe, akkor a toldás azonnal felesleges betűket eredményez az akrosztichonban. Egyetlen módon lehet elkerülni, hogy a versfőkből összeolvasható szöveg értelmes maradjon, ha minden toldott strófát azonos betűvel kezdünk. Például, ha az akrosztichon a VITÉZEK szöveget tartalmazza, akkor kibővíthetem a verset úgy, hogy az akrosztichonban a VVVVVVVITÉZEK szó szerepeljen. Éppen ez a helyzet az *Egervár viadaljáról való históriában*. Itt azon a helyen láthatunk toldást, ahol Tinódi név szerint felsorolja a várvédő vitézeket.

A kéziratos históriás ének célja az volt, hogy tudósítson, gyorsjelentést adjon a történetekről. Az előszóbeli előadás nem viselte volna el, hogy terjedelmes névsor hangozzék el. Ám amikor az ének nyomtatásba kerül, megváltozik a helyzet. A nyomtatott könyv célja már nem az, hogy tudósítson, nem az, hogy előszóban elhangozzék a história, hanem hogy elolvassák, vagy ahogyan Tinódi mondja, hogy „*ki lenne végemléközet*”. Megörökíti a várvédők nevét, emlékművet állít nekik, mert tudja, hogy a kinyomtatott könyv örökre megőrzi a névsort. (Gárdonyi Géza is hasonló megfontolásból illesztette regénye végére a várvédők listáját.)

Hasonló akrosztichon bővítést figyelhetünk meg a *Károly császár hada Saxoniában* című históriás énekben is, itt azonban más a bővítés oka. A vers V. Károly schmalkaldeni háborúban való győzelmét mondja el, és azt, hogy a diadalban nem kis szerepe volt a magyar huszároknak. Az eredetileg kéziratos históriás ének megelégszik azzal, hogy a történet végén V. Károly egyetlen strófában köszönetet mond a segítségért. A nyomtatott verzió ezen a helyen szabályos Habsburg-párti propagandisztikus szónoklatot tartalmaz. Nyilván Tinódi Ferdinándhoz királyhoz való feltétlen hűségének bizonygatása volt a cél. Hogy utólagos toldásról van szó, azt jól mutatják az akrosztichonban ismétlődő betűk.

Miután beláttuk, hogy Tinódi tudatos szerkesztőmunkát végzett, 1554-es kötetének szövegeit kiigazította, átírta; a kötet anyagát terveinek megfelelően elrendezte, megismételhetjük korábbi állításunkat: a *Cronica* az első magyar nyelvű megkomponált verses-kötet.

Befejezésül egészítsük ki a rendhagyó Tinódi-portrét egy rendhagyó Tinódi-vers elemzésével, válasszuk ki e célból a *Cronica* legrövidebb darabját!

TINÓDI SEBESTYÉN

Hadnagyoknak tanúság, mikor terekkel szömbbe akarnak öklelni

- Seregök közt kik vadatok hadnagyok,
Kerösztýén hitöt az kik vallotok,
Igyetökben nyerni ha akartok,
Hallgassátok, ezt megtanuljátok.
- 5 Ez nagy szükség, jó vitéz hadnagyok,
Megtanulni, mint hadakozjátok,
Pélá nektök prófétáknak hadok,
Ha úgy jártok, Istenben áldattok.
- Bátorsággal Istenben bizjátok,
10 Seregökkel rendöt állassatok,
Pogánokval vívni ha akartok,
Nagy felszóval nekik így szóljátok:
- „Álljátok meg, és mind hallgassatok,
Atyafiak Istenben mind vadatok,
15 Csak Istenben vitézők bizjátok,
Mert ű leszön fegyvertök, paizstok.
- Sőt Istennek mind meggyovónjátok,
Bűnötöket szánjátok-bánjátok,
Ellenségtöknek megbocsássatok,
20 Feletöket ti bátorítsátok.
- Tudjátok azt sok jámbor vitézők,
Régtől fogván ez pogán terekök
Elhordották, levágták nemzettök,
Pusztították, rablották földetök.
- 25 Itt valaki közülünk elesik,
Az angyalok mennyországban viszik,
Ez világon neve elhírhöszik,
És mindönök nagy jóval üdvezlik.
- Az kik köztünk itt megmaradandnak,
30 Mind örülnek nagy gazdag prédának,
És romlásán, veszésén pogánnak,
Az Istennek nagy hálákat adnak.
- Ne futamjék senki közületök,
Mert sok jámbort ti itt elveszthettök,
35 Magatok es itt, vagy hon elvesztök,
Mely pokolban ti eltemöttetek.
- Vélem öszve no mind induljátok,
Krisztus Jézust mind felkiáltsatok,
Az Szentlelköt kérjétek, hívjátok,
40 Induljátok vélem már, mondjátok:
- »Sokan várunk Szentlélok Úristen!
Jöjj el immár, légy vélünk ez igyben,
Ne hagyj minket elesni hitünkben,
Mindhalálíg vívjunk te nevedben.
- 45 Lám, régönte az te fiaidat
Meghallgattad tebenned bizókat,
Vigasztaltad szegín juhaidat,
Elrontottad kegyötlen farkasokat.
- Jöjj el immár te szent Fiúisten,
50 Véled leszön az Atyaúristen,
Ne adj minket ez pogán kezében,
Kegyötlenül elvesznünk ez igyben.
- Te magadat ígyérted minekünk,
Hogy megrontod ellenségünk nekünk,
55 Szabadítod országunkat nekünk,
Nagy ínségből kimentöd mi népönk.
- Elrontád te régön ó törvénben
Az fárahó királt mély tengörben,
Szabadítád népedet az vízben,
60 Mert csak bíztak te istenségödben.
- Rettentéd meg Olofernes népét,
Judit asszonnyal vétetéd fejét,
Ott elvesztéd szántalan sok népét,
Meghallgatád Juditnak kérését.

65 Az hatalmas Nabugodonozornak Nagy sok népét elvesztéd királnak, Fejét adád kezében Cyrusnak, Hatalmadat jelentéd sokaknak. 70 Támasztád fel az gyermek Dávidot, Pásztorságból szerelmes prófétádott, Megöletéd az nagy Góliátot, És megrontád kegyötlen jászokot.	Vedd el róllunk azért haragodat, Mutassad meg irgalmasságodat, 75 Ma es ronts meg gonosz pogánokat, Jó Isten vagy, mutasd meg magadat. Semmi kétség nem tartja tagunkat, Meghallgattad fohászkodásunkat, Mast vélönk vagy, vessük fel mi fánkat, 80 Jézust, Jézust üvölsünk, ropp, csatt, patt!«”

Ezt ki szörzé, gondolá Kassába,
Pártos urak vannak jó szándékba,
Mind fejenként pogánra vívásba,
84 Szolnok alatt mast várcsinálásba.

A *Hadnagyoknak tanúság, mikor terekkel szömbe akarnak öklelni* nem históriás ének. Tinóditól szokatlan módon lírai költemény. A záróstrófából megtudhatjuk, hogy 1550 őszén szerezte, mert ekkor újították fel a szolnoki várat. Megtudjuk, hogy – mint életének ebben a szakaszában rendesen – ekkor is Kassán tartózkodott. A „pártos urak” a Habsburg párti és János Zsigmond oldalán álló magyar főurak, akiknek közös érdekük lenne a török kiűzése Magyarországról. Az 1549. szeptemberében történt nyírbátori országegyesítő tanácskozás után egy évvel fogalmazódik meg a költőben remény, a főurak „jó szándéka” orvosság lehet a „török áfium” ellen.

A *hadnagy* szó ebben a korban igen magas katonai tisztséget jelöl, azt az embert, aki a hadat, sereget vezeti. Tinódi tehát a főurakat szólítja meg. Bibliai példákat sorol, hogy meggyőzze őket a keresztény vitézségről. Az ótestamentumi próféták hadakozását idézi, majd felszólítja a hadnagyokat, hogy csata előtt állítsák rendbe a sereget, és „nagy felszóval”, azaz hangos kiáltással intézzenek hozzájuk beszédet. A bevezető három strófa után következik a buzdító beszéd, mely már nem a hadnagyokhoz szól, hanem a hadnagyok beszélnek a vitézekhez. Az általunk kitett idézőjel azt mutatja, hogy a költemény a 4. strófától kezdve (a záróstrófát természetesen nem számítva) függőbeszéd.

A 12–80. sorok tehát olyan buzdító beszédet mutatnak be, mint amelyet Dobó István intézett az egri vitézekhez az ostrom előtt. Ez a rész egyszerre szól az egyszerű katonáknak, de ugyanakkor a hadnagyoknak is tanulság. Mivel megváltozott a beszédhelyzet, természetesen újabb megszólítások következnek, a hadnagy atyafiainak nevezi a vitézeket, és megszólításként végig többesszámot használ (*köztünk, közülünk, vélem öszve*), ezzel közösséget vállal katonáival. Az érvelésben elsőként az „Isten a védelmezőnk, pajzsunk” gondolata fogalmazódik meg, majd a harc (és az esetleges halál) előtti gyónásra szólít fel a beszélő. A 21. sor a pogány török pusztítását hozza fel indokul. De nem pusztán a bosszú mozgatja a katonát, azonnal ott a keresztény üdvözülés ígérete is: „*Itt valaki közülünk el-esik, / Az angyalok mennyországba viszik*”. Majd Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelmében* találkozunk ennek a képnek az eposzi méretű kiterjesztésével. Végül a csatában megmaradók evilági jutalomra, zsákmányra, prédára számíthatnak. A 35. sor „itt vagy honn elvesztek” kifejezése pedig egyenesen Vörösmarty *Szózatát* juttathatja eszünkbe.

A beszéd első nagyobb egysége a 40. sorral ér véget. A „*Krisztus Jézust mind felkiált-satok*” a keresztény vitézek szokásos „Jézus! Jézus!” csatakiáltására utal. (A törökök természetesen „Allah! Allah!” üvöltéssel rohantak harcba.) A csatakiáltás mozzanata majd a vers legvégén fog visszatérni. Ezen a ponton azonban újabb beszédhelyzetváltás történik. A kettőspont azt jelöli, hogy most a beszédet intéző hadnagy fogalmazza meg azt az imát, amit a vitézeivel együtt, közösen mond. Ezt érzékeltettük a kitett francia-idézőjellel is.

A 41. sortól az új beszédhelyzetnek megfelelően megváltozik a beszélő jelölése is, az eddigi egyesszám helyét átveszi a többesszám (*várunk, minket, rólunk*). Furcsa módon fordított sorrendben történik fohászkodás a Szentháromsághoz (Szentlélek, Fiú, Atya). Ezt követően ótestamentumi példák következnek, melyek azt bizonyítják, hogy Isten mindig megsegítette a benne bízókat. A fáraótól menekülő zsidók, Judit és Holofernes, Nabukodonozor és Cyrus, Dávid és Góliát példái rendre Isten hatalmát igazolják a kételkedők előtt. Érdekes figyelni arra, hogy a példasorból két történetet, Judit és Dávid históriáját Tinódi önálló históriás énekben is megírta, s ezek közvetlenül énekünk előtt szerepelnek a *Cronica* lapjain. (Még a terminológia is azonos, a Dávid történetben mindkét helyen, az önálló históriában és itt is jászoknak nevezi a költő a filiszteusokat.)

A 41–80. sorokban található közös ima ugyanúgy végződik, mint a hadnagy önálló beszéde: „*Jézust, Jézust üvöltsünk*” csatakiáltással. Ha leválasztjuk a versről a kolofont (zárorófat), akkor a költemény kereken 20 versszakos. Ebből 3 szakasz a költőé, 7 a hadnagyok szájába adott függőbeszéd, 10 a közös ima. Vagyis szimmetrikus szerkezetet kapunk: $10 + 10 = (3 + 7) + 10$. Sőt, ha az ima-részben elkülönítjük a Szentháromság tagjait megszólító részt, akkor akár $(3 + 7) + (3 + 7)$ alakban is felbonthatjuk az éneket. A terjedelmes históriás énekeket szerző, technikailag gyakorta elmarasztalt Tinóditól meglepően pontos szerkezet!

Ide kívánczik az a megjegyzés is, hogy a versben egyetlen vala–vala–vala rímet sem találunk. Nyilván azért nem, mert a költemény nem elbeszélő jellegű, nem a régi magyarban előforduló félmúlt igeidőt használja. Vagy még egyszerűbben, mert nem epika, hanem líra.

És hogy csattanósan fejeződjék be a tanulmány, figyeljünk arra históriás énekben egyáltalán nem megszokott mozzanatra, hogy Tinódi (rímhelyzetben!) hangutánzó kifejezéseket használ. A „felvetett fa”, a kopja, lándzsa roppanását, pattanását, csattanását érzékelteti. A kopjatöréssel egyszerre töri meg a vitézek imájának, a hadnagy szózatának és saját versének a szövegét.